

HOLY KING MILUTIN AND HIS AGE:

HISTORY, LITERATURE, ART

Thematic Collection of Papers from the International Scientific
Conference 'King Milutin and the Palaeologan Age: History,
Literature, Cultural Heritage,'
Skopje, October 24-26, 2021.

HOLY KING MILUTIN AND HIS AGE: HISTORY, LITERATURE, ART

Thematic Collection of Papers from the International Scientific Conference
'King Milutin and the Palaeologan Age: History, Literature, Cultural Heritage,'
Skopje, October 24-26, 2021.

EDITORS

Jasmina S. Ćirić Ph.D, Assistant Professor, University of Kragujevac, Faculty of Philology and Arts (Serbia)

Presbyter Srboľjub Ubiparipović Ph.D, Associate Professor, University of Belgrade, Faculty of Orthodox Theology (Serbia)

ORGANIZING COMMITTEE

Archpriest Stavrophor Zoran Krstić Ph.D, Full Professor, University of Belgrade, Faculty of Orthodox Theology / Rector of the Theological Seminary "St. John Chrysostom" in Kragujevac (Serbia)

Presbyter Srboľjub Ubiparipović Ph.D, Associate Professor, University of Belgrade, Faculty of Orthodox Theology (Serbia)

Sanja Pajić Ph.D, Associate Professor, University of Kragujevac, Faculty of Philology and Arts (Serbia)

Colonel Miljan Milkić Ph.D, Senior Research Associate, University of defence, Institute for Strategic Research (Serbia)

Jasminka Kuzmanovska Ph.D, Senior Research Associate / Associate Professor, Institute of National History, Skopje (North Macedonia)

Jasmina S. Ćirić Ph.D, Assistant Professor, University of Kragujevac, Faculty of Philology and Arts (Serbia)

Ivana Jevtić Ph.D, Assistant Professor, Koç University, Faculty of Social Sciences and Humanities in Social Media (Turkey)

Paschalis Androudīs Ph.D, Assistant Professor, Aristotle University of Thessaloniki (Greece)

INTERNATIONAL SCIENTIFIC COMMITTEE

Archpriest Stavrophor Zoran Krstić Ph.D, Full Professor, University of Belgrade, Orthodox Theological Faculty / Rector of the St. John Chrysostom Theological School in Kragujevac (Serbia)

Goran Maksimović Ph.D, Full Professor, University of Niš, Faculty of Philosophy (Serbia)

Asnu Bilban Yalçın Ph.D, Full Professor, Istanbul University in Istanbul (Turkey)

Nicoletta Isar Ph.D, Associate Professor Emerita, Lector Emerita, University of Copenhagen, Department of Arts and Cultural Studies (Denmark)

Sanja Pajić Ph.D, Associate Professor, University of Kragujevac, Faculty of Philology and Arts (Serbia)

Presbyter Srbojub Ubiparipović Ph.D, Associate Professor, University of Belgrade, Orthodox Theological Faculty (Serbia)

Jelena Bogdanović Ph.D, Associate Professor, Vanderbilt University, College of Arts and Science (USA)

Milan S. Dimitrijević Ph.D, retired scientific advisor/academician, Astronomical Observatory of Belgrade (Serbia)/International Slavic Academy (Moscow)

Antje Bosselman-Ruickbie Ph.D, Senior Research Associate/Associate Professor, Justus Liebig University, Institute of Art History, Giessen (Germany)

Katarina Mitrović Ph.D, Senior Research Associate, University of Belgrade, Faculty of Philosophy (Serbia)

Aleksandra Fostikov Ph.D, Senior Research Associate, The Institute for History Belgrade (Serbia)

Jasminka Kuzmanovska Ph.D, Senior Research Associate/Associate Professor, Institute of National History, Skopje (North Macedonia)

Aleksandra Kolaković Ph.D, Senior Research Associate, Institute for Political Studies, Belgrade (Serbia)

Colonel Miljan Milkić Ph.D, Senior Research Associate, Institute for Strategic Research (Serbia)

Branislav Cvetković Ph.D, Museum Advisor, Senior Research Associate, Jagodina Museum (Serbia)

Paschalis Androudīs Ph.D, Assistant Professor, Aristotle University of Thessaloniki (Greece)

Ivana Jevtić Ph.D, Assistant Professor, Koch University, Faculty of Social Sciences and Humanities in Social Media, Istanbul (Turkey)

Jasmina S. Ćirić Ph.D, Assistant Professor, University of Kragujevac, Faculty of Philology and Arts (Serbia)

Deacon Vladimir Antić Ph.D, Assistant Professor, University of Belgrade, Faculty of Orthodox Theology (Serbia)

Svetlana Vladislavovna Maltseva Ph.D, Senior Lecturer, Saint Petersburg State University (Russia)

Elmedina Duranović Ph.D, Research Associate for Ancient History, University of Sarajevo, Institute for History in Sarajevo (Bosnia and Herzegovina)

Angeliki Papageorgiou Ph.D, Specialized Associate, National and Kapodistrian University of Athens, Department of Slavic Studies (Greece)

Ana Adashinskaya Ph.D, Postdoctoral Fellow, Central European University in Budapest (Hungary)

Andriani Georgiou Ph.D, Adjunct Lecturer, Open University, Nicosia (Cyprus)

Maria Alessia Rossi Ph.D, Art History Specialist, Princeton University, Department of Art & Architecture (USA)

REVIEWERS

Snežana Božanić Ph.D, Full Professor, University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of History (Serbia)

Predrag Dragojević, Ph.D, Full Professor, University of Belgrade, Faculty of Philosophy, Department of Art History (Serbia)

Tomislav Jovanović Ph.D, Retired Full Professor, University of Belgrade, Faculty of Philology (Serbia)

Deacon Ivica Čairović Ph.D, Associate Professor, University of Belgrade, Faculty of Orthodox Theology (Serbia)

Konstantinos M. Vapheiates Ph.D, lecturer, Higher Ecclesiastical Academy of Athens / Director of the Diocesan Academy of Religious and Historical Studies of the Holy Meteora (Greece)

Elisaveta Mutafova Ph.D, Associate Professor, Bulgarian Academy of Sciences, Sofia (Bulgaria)

Branka Gugolj Ph.D, Associate Professor, University of Mitrovica, Faculty of Philosophy (Serbia)

Slobodan Ninković Ph.D, Retired Scientific Advisor, Astronomical Observatory in Belgrade (Serbia)

Luka Č. Popović Ph.D, Scientific Advisor, Astronomical Observatory in Belgrade; Full Professor, Faculty of Mathematics, University of Belgrade (Serbia)

Branislav Cvetković Ph.D, Museum Advisor, Senior Research Associate, Homeland Museum in Jagodina (Serbia)

Dragana Pavlović Ph.D, Assistant Professor, University of Belgrade, Faculty of Philosophy, Department of Art History (Serbia)

Zorana Đorđević Ph.D, Assistant Professor, University of Belgrade, Institute for Multidisciplinary Research (Serbia)

SECRETARIES OF THE THEMATIC COLLECTION OF PAPERS

Sava Milovanović Ph.D, University of Belgrade, Faculty of Orthodox Theology (Serbia)

Miloš Stojković, M.A. historian (North Macedonia)

Nevena Bogojević, art historian, master's candidate, Faculty of Philosophy, Department of Art History (Serbia)

Sofija Trpčevski, art historian (Serbia)

SERBIAN LANGUAGE TEXT EDITORS: Negoslav Jovančević, Lazar Marjanović, Jelena Jež

ENGLISH LANGUAGE TEXT EDITOR: Marijana Matić, Ph.D, Assistant Professor, University of Kragujevac, Faculty of Theology and Arts

PROOFREADING: Negoslav Jovančević, Lazar Marjanović

TECHNICAL EDITOR AND DESIGN: Dejan Mandelc

PUBLISHER: Publishing House of the Eparchy of Šumadija of the Serbian Orthodox Church - "Kalenić"

PRINT: GRAFOSTIL, Kragujevac

PRINT RUN: 1000 copies

This publication is based upon work from COST Action EuroWeb CA19131, supported by COST (European Cooperation in Science and Technology). COST (European Cooperation in Science and Technology) is a funding agency for research and innovation networks. Our Actions help connect research initiatives across Europe and enable scientists to grow their ideas by sharing them with their peers. This boosts their research, career and innovation.

КРАЉИЦА ЈЕЛЕНА У УЛОЗИ СУПРУГЕ¹

Апстракт: Задатак овог рада је да осветли приватни и породични живот краљице Јелене (око 1250–1314), посебно њене односе са супругом краљем Урошем (1243–1276). Изворну подлогу чине њихова житија из пера архиепископа Данила Другог, Јеленино писмо–заклетва упућено дубровачком архиепископу, кнезу и општини, као и чињеница да је краљица ктиторка манастира Градац. Подаци из житија противрече писму–заклетви, док околности у којима је Градац подигнут бацају ново светло на односе у краљевској породици. Тумачењу изворних вести приступили смо и из угла дубинске психологије и трансакционе анализе као теорије о развоју понашања. Резултат представља условна реконструкција Јелениног лика у улози супруге.

Кључне речи: краљица Јелена, краљ Урош I, краљ Драгутин, архиепископ Данило II, Градац, Дубровчани

Лик краљице Јелене нераскидиво је повезан са животним путевима тројице српских краљева, супруга Стефана Уроша I (1243–1276) и синова Стефана Драгутина (1276–1282) и Стефана Уроша II Милутина (1282–1321).² Јубилеј седамстоте годишњице од упокојења једине *свете краљице* међу Србима, скренуо је пажњу истраживача на њену јединствену личност. У претходној деценији написани су радови који су разрешили многе недоумице, обелоданили стереотипе и исправили погрешне интерпретације заступљене у старијој историографији, али и пружили смернице за нове истраживачке приступе. Данас се с доста извесности може рећи да је Јелена била кћи Јована (Калојана) Анђела, војводе Срема, сина византијског цара

1 Реализацију овог истраживања финансијски је подржало Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије у склопу финансирања научноистраживачког рада на Универзитету у Београду – Филозофском факултету (број уговора 451–03–68/2022–14/200163).

2 О личности, животу и владавини краљице Јелене в. Томин 2014 (с прегледом литературе).

Исака II Анђела (1185–1195), и угарске принцезе Маргарете, кћери краља Беле III (1173–1196). Јеленина мајка Матилда, грофица Пожеге, по женској линији била је директна потомкиња Петра I де Куртенеа, сина француског краља Луја VI (1108–1137), и у блиском сродству с латинским царевима Петром II де Куртене (1216–1217) и Балдуином II (1228–1261). Први јој је био деда, а други ујак. Тако је Јелена преко мајке била у далеком сродству с Анжујцима из јужне Италије, напуљским краљевима Карлом I (1266–1285) и Карлом II (1285–1309).³ Појам, карактер и територијални обим државе краљице Јелене разматрани су у посебној студији.⁴ Расправљало се и о краљичиним везама са Угарском као земљом порекла.⁵ Осветљена је и Јеленина улога дипломате и посредника у односима између Истока и Запада у време настојања Апостолске столице да се Лионска унија из 1274. године спроведе у дело.⁶ Посебна пажња посвећена је њеном старању о бенедиктинцима и фрањевцима у српској држави.⁷ Учињен је значајан искорак и када је реч о тумачењу краљичиног односа према римокатоличанству као вероисповести порекла без пројектовања модерних погледа на средњовековне обичаје и прилике.⁸ Краљичини односи с православним духовницима у Јерусалиму, на Светој Гори, у монашкој заједници Раит на обали Суецког залива и у Манастиру Свете Катарине на Синају, остварени кроз епистолярно пријатељство, детаљно су обрађени.⁹ Посебна студија посвећена је настанку и развоју култа краљице Јелене.¹⁰ О краљичиној популарности у српској цркви и народу доста говори заступљеност њеног имена у владарским поменицима (парусијама).¹¹ Циљ овог рада је да у мери колико је то могуће осветли Јеленин однос према Урошу. Приликом тумачења изворних сведочанстава користили смо се теоријским поставкама дубинске психологије¹² и трансакционе анализе као теорије о развоју понашања.¹³

На почетку животописа српских владара стоји значајна напомена да је Данилова дужност да изнесе *што слушамо и разумесмо*. Као главни из-

3 McDaniel 1982–1983: 43–50; Узелац 2021: 187–206; Порчић 2021: 31–68; Porčić 2021: 181–208.

4 Копривица 2015: 13–26.

5 Стојковски 2015: 41–48.

6 Поповић 2010.

7 Митровић 2015: 65–81; Загарчанин 2015: 85–115; Цветковић, Гаврић 2015: 119–135.

8 Јовић 2015: 171–182.

9 Митровић 2022: 89–95.

10 Тодић 2018: 33–50.

11 Алексић 2015: 31–37.

12 Nastović 2015.

13 Bern 2019; Gulding 2007: 24–60.

вор писац наводи казивања старих људи који *беху сведоци дела њихових*.¹⁴ У *Житију краљице Јелене*, међутим, писац се појављује не само у улози наратора већ и очевица који обећава да ће *казати по истини колико и ја очима мојима видех* што, разуме се, не искључује веродостојност сведочења трећих лица *као што ми објавише сведоци живота ове блажене Јелене пре мене*.¹⁵ Данилов исказ недвосмислено указује на његов близак однос са краљицом. Ако пођемо од општеприхваћеног става да је Данило рођен око 1270. године¹⁶, можемо закључити да је Јелену упознао у позним годинама њеног живота када је била на прагу старости чак и по данашњим мерилима. Све и да је имао прилику да икада сретне Уроша I, то на Данила није могло бити није утицати с обзиром да је последњих година његове владавине био дете, што значи да је о краљу писао искључиво на основу казивања других у које треба убројати и чланове породице, пре свега супругу и синове. Није згорег стално се подсећати на то да су не само Урошев већ и Јеленин, Драгутинов и Милутинов животопис настали доста времена по њиховом упокојењу, када је Данилово сећање било неминовно захваћено процесима заборављања и невољног преобликовања, чак и онда када је имао добру вољу да истину пренесе онако како ју је лично видео и доживео.¹⁷

Живот благочастивог краља Уроша започиње приказом лика младог човека кога поред *красоте изгледа*, одликују и хришћанске особине као што су милосрђе, страх Господњи, добро образовање засновано на познавању божанских закона, али и брига за *отачаство* утемељена на *законима и предањима*. Урошево васпитање представљено је као плод истрајне вере и разума његових родитеља.¹⁸ Као краљ одликовао се постојаном вером у Бога, због чега је тежио томе да у миру живи са суседним владарима, који су га

14 Данило II 2008: 53.

15 Исто, 98. Краљица Јелена је прва жена у српској историји која је добила житије, написано вероватно око 1317. године, када је извршено подизање њених моштију три године након упокојења. О структури, темама, мотивима, поетици и другим књижевним особинама *Житија краљице Јелене* в. Јухас Георгиевска 2013, 27–40; Бојовић 2015, 139–146; Дојчиновић 2015, 151–166.

16 О личности, животу, духовном путу и времену архиепископа Данила Другог (1324–1337) в. радове у зборнику Архиепископ Данило II 1991.

17 О особинама Даниловог књижевног стваралаштва в. Мак Данијел 1984: 42–52; Мак Данијел 1991: 217–224; Трифуновић, Витић 2001: 17–25. Такође в. предговор Г. Мак Данијела и Д. Петровића у Данило Други 2008: 7–25, 26–45.

18 Уроша је одгајала мајка краљица Ана Дандоло, будући да се краљ Стефан Првовенчани према најновијим истраживањима упокојио 24. септембра 1223. године, Бубало 2020: 99–118. Чак и да се прихвати раније тумачење према коме је краљ умро истог датума 1227. или 1228. године, Урош у том тренутку није могао имати ни навршених 10 година. По свој прилици, био је петогодишњак када му је отац умро. О краљици Ани Дандоло в. Коматина 2014: 7–22.

због бројних врлина не само поштовали већ на извештан начин и волели.¹⁹ Следећи препоруку *Књиге постања* да за човека није добро да буде сам, Урош је одлучио да узме жену од царскога племена, од *фрушкога рода, звану благочастиву краљицу Јелену*.²⁰ На позорници краљевског двора, хришћанског и српског, Јелена игра улогу идеалне супруге – она је Богом дарована, богољубива, благочастива и христољубива, одана и послушна супругу–владару с којим је сједињена *по законском предању*. Заједно с Урошем Јелена твори *добра и богољубазна дела* служећи Господу.²¹ Урошева бака, *часна и богољубива Ана*, такође је *угодна дела творила пред Господом у дому мужа свога* коме се *са сваком послушношћу и добром нарави* покоравала.²² Тако је барем о браку својих родитеља Ане и Немање око 1216. године писао њихов син велики жупан Стефан, потоњи Првовенчани краљ.

Над Јеленин и Урошев богоугодни брак претећи се надвијала тешка сена бездетности. Брачни пар заузима проактиван однос према невољи. Све наде полажу у Бога коме се усрдно моле да им подари *плод од наше утробе*, дете које ће бити по вољи и доброту божанског разума и на утеху и радост родитељима. Пре много времена на сличан начин молили су се Ана и Немања који су искали *чедо по вољи Твога милосрђа и по провиђењу Твоме божаственном* које ће испунити отачаство *богољубним Твојим доброверјем*.²³ Између два пара постоји битна разлика – Ана и Немања су имали неколико деце и већ су били зашли у позне године живота, док су Јелена и Урош били млади и бездетни. Ана је једноставно престала да рађа попут Лије Јаковљеве чију је утробу Бог закључао,²⁴ док је Јелена вапила за првим потомком. Ана и Немања су се заветовали да ће се после зачећа жељеног детета раздвојити у брачној постељи, док су Јелена и Урош били под притиском да обезбеде наследнике. Молитва је напослетку услишена, благочастива и христољубива Јелена зачала је плод у својој утроби и на свет донела сина Драгутина,

19 Данило II 2008: 55–56.

20 Филип Ван Трихт доноси занимљиву, али по нашем мишљењу неодрживу хипотезу, да је Јелена пре Уроша била удата за Гуљелма I од Вероне, господара Негропонта (данашња Евија). Брак је склопљен најкасније у мају 1240. и окончан је Гуљелмовом смрћу највероватније пред крај 1243. или на самом почетку 1244. године. У браку је за мање од четири године рођено четворо деце – Франческо, Корато, Бонифације и Агнеза. За постављање хипотезе Ван Трихту је послужио податак да је Гуљелмова супруга, која се заиста звала Јелена, била *perdis* (синовица) солунског краља Димитрија Монфератског, који је Јовану Анђелу био брат по мајци и следствено томе одиста стриц краљице Јелене. Исти аутор сматра да је Јелена рођена око 1225. године, а да се за Уроша удала између 1245. и 1250. године, Van Tricht 2020: 9–19, 20–22.

21 Исто, 56–57.

22 Стефан Првовенчани 2012: 43.

23 Доментијан 2012: 71.

24 Теодосије 2012: 194.

Богом насађену грану од доброплодна корена. Поред родитеља, сину владарског пара обрадовали су се многи, као и *све државе отачаства овога великог краља Уроша.*²⁵

Мотив бездетности и устрајности у вери која бива награђена рођењем детета готово редовно предодређеног за велика дела, оснажен је позивањем на старозаветне узоре као што су Ана, жена Елканова и мајка пророка Самуила, Сара и Аврам, Ана и Јоаким, Јелисавета и Захарија, који су тек у подмаклим годинама искусили дар родитељства. Тако гледано речи владике Данила могу се тумачити као опште место. Међутим, ова појединост ипак указује на стварни догађај који је обележио прве године Јелениног и Урошевог брака. Њихов првенац Стефан упокојио се као двогодишњак. Сахрањен је у Студеници поред прадеде Св. Симеона Немање. Једино сведочанство о животу несрећног детета представља надгробна плоча с натписом који је данас увелико избледео: † *Стефан, син краља Уроша, унук Светога Симона монаха и праунук Светога Симеона.*²⁶ Стефанов кратки живот одиграо се двадесетак година пре Даниловог рођења. Владика је причу о несуређеном наследнику српског престола могао чути и од саме Јелене. Могуће је да се краљица у старости живо сећала трауматичног искуства које је обележило почетке њеног брачног живота и мајчинства. Своја осећања и размишљања могла је исповедити пријатељу и духовнику Данилу, у то време бањском епископу. Делује вероватно да је млади пар након смрти првенца био забринут за будућност краљевске лозе, чиме се поистоветио с узорима из далеке прошлости. Много деценија касније проживљено искуство заоденуто је у добропознати топос, поучну причу намењену потоњим генерацијама слушалаца и читалаца.²⁷

Родитељи су се у потпуном сагласју посветили одгајању детета – најпре су га као одојче даривали *бањом криштења*, потом су га у дечачком узрасту дали на изучавање *светих и божанствених књига*, што би значило да су се постарали да му пронађу добре учитеље, док су га сами учили *сваком богољубљу и добром владању*. Када је Драгутин одрастао, родитељи су желели да га ожене *по закону*. Избор је пао на *кћер од царског племена угарскога народа, благочастиву жену, звану Кателину*. Радост доласка снахе у владарски дом увећана је Урошевим обећањем сину да ће му за живота *даровати свој престо*. Исто обећање Урош је дао и *свату своме, краљу угарскоме*, коме је обелоданио своју жељу да га Драгутин наследи као *самодржавни краљ свој српској и поморској земљи*.²⁸ Драгутин и Каталина живели су на

25 Данило II 2008: 57–60.

26 Јечменица 2018: 93–94. (са старијом литературом)

27 О култу Св. Ане у Византији и мотиву бездетности в. Рапоу 2020.

28 Данило II 2008: 60–63.

двору покрај краљевског родитељског пара.²⁹

До тог тренутка Јеленин и Урошев однос ни у чему не одступа од модела идеалног хришћанског брака чији је задатак да рађањем деце обезбеди континуитет живота, у конкретном случају владарске династије, и тиме превазиђе неумољиву смртну претњу надвијену над свеколиким људским родом (Григорије Ниски, друга половина IV века).³⁰ Према речима аве Јеремије, египатског пустињака с краја IV и почетка V века, заступништво Св. арханђела Михаила налазимо у *заједници светог брака у којој људи рађају децу благослова ради*.³¹ Климент Александријски истицао је крајем II века да брак доприноси складу хришћанског живота будући да духовно зрели хришћанин и хришћанка око себе окупљају велику породицу и тиме постају *бледа слика божанске промисли*.³² Поред тога што је указивао на значај одржавања узорног хришћанског домаћинства, Јован Златоусти сматрао је да је сврха брака и у успостављању контроле над нагонима како би се сексуалност, доживљена као необузdana мрачна сила, уподобила захтевима хришћанског друштва (крај IV века).³³ Угаони камен хришћанског поимања природе и улоге брака у заједници верника поменути свети оци проналазили су у учењу Св. апостола Павла, саопштеном у његовим посланицама.³⁴

Међутим, један документ отворено противречи Даниловим наводима и баца озбиљну сенку на идеалну слику брачног склада између Јелене и Уроша. Реч је о писму—заклетви чији је оригинал похрањен у Дубровачком архиву. Документ је у науци изазвао доста спорова у погледу датовања и садржаја. Наиме, Јелена *милошићу Божјом краљица све српске земље и поморске*, пише дубровачким властелинима Михаилу Бенчулићу и Петру Богданићу,

29 Каталина је била унука Беле IV (1235–1270), кћи Стефана V (1270–1272) и сестра Ладислава IV (1272–1290). Њена мајка краљица Јелисавета била је кћи куманског вође Сејхана. Није познато када су се Драгутин и Каталина венчали. Ранија наука је њихов брак хронолошки повезивала са 1268. годином и неуспешним нападом краља Уроша на Мачванску бановину. И. Коматина је недавно утврдила да се тај напад одиграо пред крај 1265. или с почетка 1266. године, када се у Угарској водио грађански рат између краља Беле IV и његовог сина Стефана, те да је српски краљ заједно са својим зетом и сином свог ризничара заиста био заробљен, Коматина 2021: 73–96 (с детаљним прегледом извора и литературе). Каталинин и Драгутинов брак свакако је требало да послужи уређењу односа између суседних држава. Заједно с Каталином у Србију је стигла и идеја о престолонаследнику с титулом *младог краља*, што је било у супротности с Урошевим настојањем да укине старе удеоње кнежевине и државу централизује. Каталинин отац Стефан V носио је за очевог живота титулу младог краља. О томе в. Ћирковић 1998: 12–13; Бубало 2016: 191–202; Живковић 2021: 15–20. О удеоњим кнежевинама в. Благојевић 2004: 1–20.

30 Браун 2012: 353–372.

31 Исто, 326.

32 Исто, 190–207.

33 Исто, 373–390.

34 Исто, 112–124.

као и фрањевцима Николи и Франческу. Тим писмом она се дубровачком архиепископу Алеарду, кнезу Ивану Сторлату и *свој општини градској* заклиње Богом Сведржитељем, Пресветом Богородицом, часним и животворним Крстом, Светим Јеванђељем, никејским оцима и свима светима да ће у свом дому примати трговце чак иако то не буде по вољи краљу, као и да ће им надокнадити штету коју би могли претрпети од властеле. Отворено изражава дубоку наклоност према Дубровчанима. Напоследку обећава да ће их у случају да краљ пошаље војску или учини неку другу пакост Дубровнику, о томе обавестити што пре буде могла. Писмо је писано на двору у Брњацима о празнику Св. Симеона непознате године.³⁵

Према новим истраживањима ово писмо, оверено краљичиним печатом, морало је настати најкасније до 1268, а вероватно и коју годину раније. До те године поменуте личности, архиепископ Алеард и кнез Иван Сторлат, налазиле су се на челу дубровачке цркве и општине. У периоду 1265–1268. између краља Уроша и Дубровника владало је непријатељство. Зна се и то да је управо архиепископ Алеард предводио дубровачко посланство које је 1266. године путовало у Венецију да тражи заштиту због напада српског краља.³⁶ Јелена се очигледно није слагала с Урошевим државничким поступцима и била је спремна да се у потаји не само стави на страну дубровачких трговаца у српској држави, већ и да град и његову територију узме у заштиту. Краљица је очигледно имала свој печат већ за Урошевог живота. У тренутку састављања писма Урош је готово извесно био одсутан, можда и на дуже време.³⁷ Тон писма указује на то да се Јелена у Брњацима осећала довољно сигурно да би се одважила на предузимање самосталних акција. Слика идеалне супруге, која се у свему потчињава мужевљевој вољи, озбиљно је нарушена овим недвосмисленим сведочанством. На другој страни, премда недовољно јасна, ова епизода наводи на закључак да је Урош као супруг био релативно толерантан, да је Јелени веровао и да јој је остављао простор за самостално деловање. Суштина његовог односа као да је отелотворена даташћу постојања краљичиног печата, предмета који ју је чинио способном да издаје правоснажне исправе.³⁸ О мотивима краљичиног об-

35 Зборник 2011: 237–238.

36 Поповић 2015: 53–60. О односима краља Уроша и Дубровника у назначеном периоду в. Бубало 2016: 203–205.

37 Мало је вероватно да је краљица писмо послала у време Урошевог заточеништва у Угарској, као што се понекад мисли, Поповић 2015: 55. Заробљени краљ свакако није могао да планира и припрема напад на Дубровник. Тон писма јасно говори о томе да претња постоји и да је њено извршење посве могуће. У складу с најновијим датовањем Урошевог похода на Мачванску бановину (крај 1265. или сам почетак 1266. године, Коматина 2021: 73–96), могло би се закључити да је краљ заузео непријатељски став према Дубровнику тек пошто се вратио у Србију.

38 Краљичин висећи печат је воштани, у природној боји, и на документ је прикачен црве-

раћања Дубровчанима незахвално је расправљати због одсуства контекста. Тумачење према коме је краљица желела да заштити римокатолике од православног краља спада у домен неоснованих спекулација и стереотипа и не одговара познатим чињеницама о њеном односу према обе вероисповести.³⁹

Премда су Јелена и Урош били дубоко захвални Богу што им је подарио првенца, Драгутин је још у младићким данима осећао да је предодређен за дела којима би *испунио недостатке родитеља својих*. Пред њим је стајало отачаство урођено у *блато греховне дубине* које је желео да приведе *ка разуму Христове љубави*.⁴⁰ Као ожењени престолонаследник стрпљиво је чекао да отац испуни обећање дато како њему лично, тако и његовом тасту. Драгутин се молио Богу док је као одрасли син упорно покушавао да са оцем отворено разговара о проблему. У почетку Урош се према сину опходио хладнокрвно и одбијајуће, да би се после извесног времена *великом јарошћу разгневио на њега*. Угарски краљ, такође у улози очинске фигуре, продубљивао је Драгутинов бол и фрустрацију подстичући га на побуну тиме што му је нудио *велику силу народа угарскога и куманскога*.⁴¹ Очеви и тастови/шуракови поступци напоследку су довели до преплављености страхом – *овај младић видећи да је пред њиме смрт или живот*. Осећај егзистенцијалне угрожености, више умишљене него стварне, подстакао је Драгутина на одлучну акцију у *земљи званој Гацко*. Урош је на бојном пољу војнички поражен, док је син *узео престо његов силом* уз помоћ угарских одреда које му је послао шурак Ладислав IV.⁴²

У сукобу оца и сина који је трајао месецима, можда и годинама, упадљиво је одсуство мајчине фигуре. Јелена нестаје са сцене тренутком Драгутинове женидбе. Појављује се тек када је одметнути син постао *благочастиви и христољубиви и самодржавни све српске и поморске и подунавске и сремске земље краљ Стефан*. И док је Урош, поражен не само војнички као владар већ и морално као отац, можда и као супруг, последње дане проводио усамљен у *некој земљи* у коју се повукао после изгубљене битке,⁴³ *жена*

ном врпцом провученом кроз једну рупицу. Печат се може видети на следећој страници: www.monasterium.net/mom/SerbianRoyalDocumentsDubrovnik/12670203__%E2%80%93_kraljica_Jelena/charter (приступљено 1. августа 2022)

39 Уп. Поповић 2010: 36–37.

40 Данило Други 2008: 61.

41 Исто, 63–65. Није јасно да ли владика Данило мисли на Стефана V или Ладислава IV. У време писања житија ти догађаји су представљали далеку прошлост, па је могуће да се и сам писац није удубљивао у хронологију владавине Каталининог оца и брата.

42 Исто, 65.

43 Краљ Урош је последње дане провео у Хуму, у друштву оданог пријатеља архиепископа Јоаникија. Пред смрт се замонашио. Као монах Симеон умро је 1. маја 1277. године, Бубало 2016: 210; Живковић 2021: 21–25. О личности, владавини и времену краља Уроша I в. Коматина 2021.

његова благочастива краљица Јелена самоуверено је ступила пред њиховог сина краља Стефана. У том тренутку Јелена је за Драгутина *чедољубива мати*, он не жели да се према њој понаша на начин како се према њему опходио његов отац, стога је *прими с великом чашићу и славом, и одели јој неки део земље државе своје за пребивање њезино*.⁴⁴ Реч је о територијама које су чиниле језгро њене државе.⁴⁵ Драгутин наступа у улози послушног и покорног сина. Премда краљ, спреман је да мајци препусти *сва своја богатства* и да из њене руке прими колико она буде желела да му пружи. Потребно му је да од мајке добије опроштај и благослов.⁴⁶ Драгутин је очигледно streпео од мајчине реакције. Колико год да је био уверен да је правда на његовој страни, грех условног оцеубиства заувек се урезао у његово биће.⁴⁷ Краљица Јелена сина истовремено назива *господарем* и *љубљеним чедом* и ослобађа га осећаја кривице тиме што му упућује недвосмислену поруку – *то не би од руке снаге твоје, но од Бога, у чијим је рукама све и у кога нема обазирања на лице*. За себе каже – *мени је добро, а свој став објашњава* тиме да ју је немила ситуација научила понизности, трпељивости и скромности. Драгутин у мајчином присуству емоције изражава перформативно

44 Данило II 2008: 66.

45 *Држава* краљице Јелене обухватала је Зету, Требиње, поседе у Плаву, Расу и горњем и средњем току реке Ибар. Приморске области краљици је извесно доделио Драгутин, док је неке од поседа у унутрашњости вероватно добила од Милутина, после 1282. године, Копривица 2015: 13–26.

46 Данило II 2008: 66–67.

47 Владика Данило Драгутинову владавину укратко приказује као доба када у његовом отацтву није било неправде, гордости, лаконости и других зала. Ипак, пад са коња и прелом ноге под градом Јелечем, Драгутин је разумео као казну за грех јер *погубих самога себе, подигавши руку на свога родитеља*. Пошто је престо препустио млађем брату Милутину, Драгутин се повукао у *сремску земљу*. Премда је био супруг, отац, владар своје области, ратник и господар над поданицима, Драгутин је преостале године живота посветио покајању – са женом Каталином живео је у целибату више од 23 године, постио је, присуствовао дневним богослужењима и свеноћним бдењима, мало је спавао и то на постељи укопаној у земљу тако да подсећа на гроб насут трњем и оштрим камењем, носио је појас од сламе који му се напоследку тако дубоко зарио у тело да се није могао откинути ни после смрти, био је одевен у тврду ланену кошуљу која му је стварала додатне nelaгоде, даривао је цркве и манастире у Јерусалиму, на Синају, монашку заједницу Раит у Суецком заливу и друге светиње у Светој земљи, на двору у Дебрцу отворио је радионицу која је израђивала свете сасуде и друге богослужбене предмете, одржавао је епистоларно пријатељство са духовницима од којих се изреком помиње старац Галактион који је живео на Јордану, а све у циљу да се искупи за грех почињен према оцу, Данило Други 2008: 69–93. Драгутин је и као *сремски краљ* био добар ратник и способан и амбициозан владар, што баца сумњу на веродостојност Данилових навода. Штавише, Драгутин не само да није могао водити тако строг испоснички живот с обзиром на посведочену виталност, већ се по свој прилици и посве опоравио од повреде задобијене падом с коња. О темама и мотивима везаним за култ краља Драгутина / монаха Теоктиста в. Поповић 1999–2000: 309–326.

кроз плач и бацање на колена.⁴⁸ Јелена благонаклоно прихвата његов гест покајања дарујући му жељени опроштај и благослов. Ипак, саветује га да као владар испољи више толеранције, стрпљења и понизности него што их је имао као син и престолонаследник: *Јер овај наш сујетни живот није живот, но љута смрт. Данас овде, а сутра онде, данас владар, а сутра поданик, данас богат, а сутра ништи, данас судија, а сутра суђен.* После сусрета са сином, Јелена се повлачи у одељени јој крај.⁴⁹ У Драгутиновом житију мајка се више не појављује.

У сусрету са сином који се превратом уздигао на престо, Јелена не наступа као смерна и покорна супруга збаченог краља, већ као самостална и аутентична личност. Одликују је особине зреле личности као што су проактивни однос према животу, развијена индивидуалност, способност аутодетерминације, тежња ка самоостварењу, изграђен вредносни систем.⁵⁰ Владика Данило је приказује као стабилну особу благе и побожне нарави. Она је и *оштра речју*, што говори о томе да се у директном обраћању користила јасним порукама и заповедним тоном. По свему судећи, у свакодневној комуникацији била је стрпљива, спремна да саслуша и уважи саговорника/е и да га/их посаветује и утеша. Асертивност је развила захваљујући добром образовању јер је *познавала све књиге* и била спремна да *одговори свакоме ко је пита*. Презирала је лицемерје и трудила се да људима приступа на исти начин без обзира на њихово порекло, друштвени положај, образовање, здравствено стање, робовање гресима и другим преступима. По речима владике Данила, људи с друштвене маргине – грешници, сиромаси, немоћни, болесни, одбачени, бескућници, напуштени, очајници – проналазили су у њој чврст ослонац, помоћницу и заштитницу. Неуморно се посвећивала добротворном раду поштујући Христове заповести и следећи јеванђелске примере. Такав однос према људима био је плод свести о властитој огреховљености и слабости пред животним искушењима.⁵¹

Јеленин и Урошев брак окончан је оног тренутка када је свргнути краљ примио монашки постриг. После Урошеве смрти Јелена, којој је тада било преко 40 година, одлучила је да се приклони *реду удовица* који се постепено изграђивао још од првих векова хришћанства. Удовице су биле наследнице поседа и права преминулих супруга, слободно су располагале миразом

48 Перформативни приступ тумачењу емоција пажњу обраћа на телесне сензације и начине њиховог испољавања, као и на учинак који такав наступ оставља на посматраче који ма су такве манифестације директно упућене. У фокусу интересовања је тело, Rozenvajn, Kristijani 2019: 72.

49 Данило II 2008: 67–68.

50 Војановић 1985: 11–15.

51 Данило II 2008: 100–101. О мотиву човекољубља у *Житију краљице Јелене* в. Бојовић 2015: 142.

добијеним од примарне породице, слободније су се кретале од девојака и удатих жена и попут монахиња искусиле благодети *неподељености срца*, те су као такве биле значајна потпора хришћанској заједници којој су припадале.⁵² Последњих деценија IV века, у доба епископата Амброзија Миланског, у Италији се не само од удовица већ и од њихових девичанских кћери очекивало да буду мајке сиротињи и покровитељке Цркви.⁵³ У том погледу Јелена је следила далеке примере Меланије Старије,⁵⁴ Олимпијаде Цариградске,⁵⁵ Пауле и Еустохије и других славних хришћанки које су након смрти супруга свој живот, иметак и утицај у друштву користиле да би штитиле Христове девице, подизале манастире, бринуле о сиротињи и пружале материјалну и моралну подршку познатим духовницима.⁵⁶ Владика Данило наводи да је обудовелу краљицу замонашио *један од њених монаха, најчаснији старац* по имену Јов, у Цркви Светог Николе у *славном граду* Скадру.⁵⁷ По прихватању анђелског образа задржала је име Јелена.⁵⁸ Није познато када се краљица замонашила. Са црним монашким велом приказана је у поворци Немањића светитеља у Цркви Светог Ахилија у Ариљу, задужбини краља Драгутина. Поворку владара–монаха који се поклањају Христу Спасу, насликаном на западној страни југозападног пиластра, предводи Св. Симеон Немања представљен на северозападном пиластру. На јужном зиду цркве приказани су Св. Симон (Стефан Првовенчани), Св. Симеон (краљ Урош) и монахиња Јелена, *краљица све српске земље*. Немањићи су полуокренути ка Христу у ставу благог наклона с рукама уздигнутим на молитву. Овај слој живописа потиче из година 1295–1297.⁵⁹

Од Урошеве смрти до Јелениног појављивања с монашким велом протекло је доста година. Владика Данило помиње тешку болест која ју је веома уплашила због чега је и одлучила да се Богу званично заветује.⁶⁰ Постоји

52 Браун 2012: 215–218.

53 Исто, 410–413.

54 Меланија Старија била је богата римска матрона. У периоду од 377. до 400. године боравила је у Јерусалиму где је на Маслинској гори основала манастир у коме је живело 50 девица. Позната је и као покровитељка Руфина Аквилејског и Евагрија Понтског, Исто, 347–349.

55 Олимпијада Цариградска је у својој палати у близини Свете Софије и Хиподрома основала женски манастир и гостопримницу са купатилом и пекарном у којој су уточиште проналазили сиромаси и бескућници, Исто, 350–352.

56 Мајка Паула и кћи Еустохија биле су богате Римљанке, Јеронимове одане следбенице и брижне покровитељке. Основале су женски манастир у Витлејему, Исто, 435–441.

57 Реч је о православној Цркви Светог Николе која се налазила у скадарском Доњем граду недалеко од градских врата. У Скадарском катастику из 1416/17. године наведена је као: San Nicolo presso la porta de la cita, Антоновић 2003: 54–55.

58 Данило II 2008: 120.

59 Војводић 2005: 91–92, 165–166.

60 Данило II 2008: 119–120.

неколико разлога који су краљицу могли навести да се замонаши. Пре свега, мотиви су могли бити искључиво духовне природе. Јелена је надахнута богољубљем одлучила да одбаци изазове света и посвети се подвижништву у много већој мери него што је то била у прилици да чини као супруга и удовица.⁶¹ Одлука да живот после Урошеве смрти настави најпре као удовица, а потом и као монахиња могла је исто тако бити надахнута љубављу и оданашћу према супругу. Према су удовци и удовице могли ступати у нови брак без нарочитих канонских препрека, Црква је још од времена апостола Павла ценила једнобрачје. Јероним је у својој осуди вишебрачја ишао тако далеко да је други брак поистовећивао са блудом истичући да га само корак дели од јавне куће.⁶² Напослетку, Јелена је удовиштво и монаштво могла изабрати и из љубави према властитој слободи, што би било потпуно у складу с њеним карактером. Положај обудовеле краљице–мајке која располаже властитом *државом* и као монахиња живи на свом двору, пружао јој је далеко више слободе него што би је имала у другом браку.

Околности које су пратиле подизање и осликавање манастира Градац бацају ново светло на односе између Јелене и Уроша. Градац је подигнут на обронцима планине Голије, на заравњеном платоу повише реке Брвенице и у подножју стеновитог појаса обраслог шумом који са западне и јужне стране затвара прилаз манастиру, док је приступ из правца југоистока отворен. На том месту од давнина је постојала сакрална грађевина, рановизантијска црква са кружном крстионицом у свом саставу, подигнута вероватно у VI веку.⁶³ На стени изнад манастира постоје остаци мањег комплекса који се последњих година истражују. Јелена је Градац почела да зида после Урошевог збацивања с престола, могуће у договору са супругом. Драгутин је постао господар Сопоћана у коме је почивало тело његове баке краљице Ане Дандоло. Свргнути краљ је последње дане проводио у друштву оданог пријатеља архиепископа Јоаникија са свешћу да Сопоћанима, које је градио и осликавао са жељом да постану породични маузолеј, господари нови краљ који је наредио да ктиторска композиција и друге фреске у западном травеју наоса Цркве Свете Тројице буду измењене сагласно новим околностима. Стога је краљица Јелена приступила изградњи нове цркве у области своје *државе* која је требало да преузме негдашњу улогу Сопоћана. У Благовештенској цркви манастира Градац постоје две зидане гробнице изнад којих су подигнути камени саркофази. Уз јужни зид налази се двојна гробница и над њом ктиторска композиција која приказује Христа на престолу коме Богородица заступнички приводи Стефана Немању, приказаног као

61 О мотиву богољубља у Јеленином житију в. Бојовић 2015: 140.

62 Браун 2012: 445.

63 Кандић 2017: 6, 13.

смерног монаха Симеона, и ктиторе Уроша и Јелену. Краљ Урош, кога Св. Симеон држи за десну руку, одевен је у дивитисион тамнољубичасте боје са златним лоросом преко леве руке и круном с металним луком и препендулијама на глави. Краљица Јелена је окренута чеоно, одевена у тамноцрвену хаљину са златним лоросом и круном на глави. Краљ и краљица заједнички придржавају модел цркве, он левом а она десном руком. Десно од Христа насликан је још један владарски пар који присуствује сцени приказаној на ктиторској композицији, по свој прилици Милутин и његова супруга. Прекопута на северном зиду саграђена је скромнија гробница изнад које је насликана сцена опела или успења. Приликом отварања нису пронађени трагови сахрањивања јер је на том месту требало да почива архиепископ Јоаникије.⁶⁴

Наведено упућује на помисао да су односи између Јелене и Уроша остали привржени и након збацивања с престола и монашења, те да мајка синовљев поступак према оцу није примила тако помирљиво, с разумевањем и спремношћу да опрости и благослови како то произилази из казивања владике Данила. Штавише, њена одлука да зида Градац, у договору са супругом или чак потпуно самостално, на парчету земље коју је од Драгутина добила у *државу* као да говори о јасно исказаном ставу неодобравања праћеном осећањем љутње и туге, што су поданици, у првом реду властела и црквени достојанственици, итекако добро разумели. Тела краља Уроша и архиепископа Јоаникија напослетку су пренета у Сопоћане. Краљ је пренет у непознатом тренутку вероватно трудом млађег сина Милутина. Архиепископ Јоаникије упокојио се 27. априла или 28. маја 1279. године у Пилоту где је и сахрањен, на територији Јеленине *државе*. Његово тело пренето је у Сопоћане почетком 1283. године када је Србијом владао краљ Милутин. Јоаникијева транслација одиграла се на изричит захтев краљице Јелене, која је желела да на тај начин изрази наклоност и оданост према старом пријатељу. Сцене преноса Урошевих и Јоаникијевих моштију насликане су у манастиру Градац као још једно подсећање на сврху с којом је Јелена приступила изградњи своје задужбине.⁶⁵

Казивање владике Данила о личностима и догађајима које описује обојено је субјективношћу која се огледа у намери да се краљевска породица и односи у њој прикажу у најбољем светлу, као и у пишчевој нескривеној наклоности према краљици Јелени, чему треба додати чињеницу да су с протоком времена искривљена сећања и процеси заборављања неминовно утицали на поузданост његових описа и тумачења. Важно је истаћи и то да писац од Јеленине и Урошеве деце наводи искључиво Драгутина као значај-

64 Тодић 2006–2007: 59–77.

65 Исто, 72, 73–75.

ног за однос супружника, што чини само део колажа на релацији родитељи–деца. Имајући у виду предочене особине изворне подлоге, у овом раду дата је потенцијално веродостојна реконструкција лика краљице Јелене у улози супруге.

Литература

Алексић 2015: В. Алексић, „Краљица Јелена и српски владарски поменици”, *Јелена – краљица, монахиња, светитељка*. Тематски зборник радова посвећених краљици Јелени, ур. К. Митровић, Брвеник: Манастир Градац, 31–37.

Антоновић 2003: М. Антоновић, *Град и жупа у Зетском приморју и северној Албанији у XIV и XV веку*, Београд: Историјски институт.

Архиепископ Данило II 1991: *Архиепископ Данило II и његово доба*. Међународни научни скуп поводом 650 година од смрти, децембар 1987, ур. В. Ђурић, Београд: САНУ.

Благојевић 2004: М. Благојевић, „Српске удеоне кнежевине”, *Немањићи и Лазаревићи и српска средњовековна државност*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Бојовић 2015: Д. Бојовић, „Теологија љубави у Житију краљице Јелене”, *Јелена – краљица, монахиња, светитељка*, 139–146.

Браун 2012: П. Браун, *Тело и друштво. Мушкарци, жене и сексуално одрицање у раном хришћанству*, Београд: Слио.

Бубало 2016: Ђ. Бубало, *Српска земља и поморска у доба владавине Немањића. Књига I Од сабора у Расу до Сабора у Дежевцу*, Београд: Филип Вишњић.

Бубало 2020: Ђ. Бубало, „Још једном о години смрти краља Стефана Првовенчаног”, *Стефан Првовенчани и његово доба*, ур. И. Коматина, Београд: Историјски институт, 99–118.

Војводић 2005: Д. Војводић, *Зидно сликарство цркве Светог Ахилија у Ариљу*, Београд: Стубови културе.

Данило II 2008: *Животи краљева и архиепископа српских. Службе*, прир. Г. Мак Данијел, Д. Петровић, Београд: Просвета.

Дојчиновић 2015: Д. Дојчиновић, „Хагиографичност Житија краљице Јелене”, *Јелена – краљица, монахиња, светитељка*, 151–166.

Доментијан 2012: Доментијан, *Житије Светога Саве*, Десет векова српске књижевности, књ. 2, Нови Сад: Издавачи центар Матице српске, 69–189.

Живковић 2021: В. Живковић, *Српски краљеви Драгутин и Милутин. Проблем наслеђа српског престола крајем 13. и почетком 14. века*, Ниш: Центар за црквене студије; Врање: Преподобни Јустин Ћелијски и Врањски.

Загарчанин 2015: М. Загарчанин, „Манастир Ратац и краљица Јелена”, *Јелена – краљица, монахиња, светитељка*, 85–115.

Зборник 2011: *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*, књ. 1 (1186–1321), прир. В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик, Београд: Историјски институт.

Јечменица 2018: Д. Јечменица, *Немањићи другог реда*, Београд: Универзитет у Београду Филозофски факултет.

Јовић 2015: Р. Јовић, „Краљица Јелена: светитељство Истока и Запада”, *Јелена – краљица, монахиња, светитељка*, 171–182.

Јухас Георгиевска 2013: Љ. Јухас Георгиевска, „Житије краљице Јелене од архиепископа Данила II”, *Семинар српског језика, књижевности и културе*. Предавања 2, Београд: Међународни славистички центар, 27–40.

Кандић 2017: О. Кандић, „Оснивање и историја”, *Манастир Градац*, Брвеник: Манастир Градац, 5–43.

Коматина 201: И. Коматина, *Ана Дандоло – прва српска краљица?*, *Зборник Матице српске за историју* 89 (2014) 7–22.

Коматина 2021: И. Коматина, *О времену напада краља Уроша I на Мачву и његовом заробљавању*, *Зборник радова Византолошког института* 58 (2021) 73–96.

Коматина 2021: И. Коматина, *Краљ Стефан Урош I Велики и његов век*, Београд: Историјски институт.

Копривица 2015: М. Копривица, „Држава краљице Јелене”, *Јелена – краљица, монахиња, светитељка*, 13–26.

Мак Данијел 1984: Г. Мак Данијел, *Прилози за историју „Живота краљева и архиепископа српских” од Данила II*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 46 (1984) 42–52.

Мак Данијел 1991: Г. Мак Данијел, „Генезис и састављање Даниловог зборника”, *Архиепископ Данило II и његово доба*, 217–224.

Митровић 2015: К. Митровић, „Краљица Јелена и бенедиктинске традиције у Приморју”, *Јелена – краљица, монахиња, светитељка*, 65–81.

Митровић 2022: К. Митровић, *Краљица Јелена и Синајска гора*, Црквене студије 19 (2022) 89–95.

Поповић 1999–2000: Д. Поповић, *Култ краља Драгутина – монаха Теоктиста*, *Зборник радова Византолошког института* 38 (1999–2000) 309–326.

Поповић 2010: М. Поповић, *Српска краљица Јелена између римокатоличанства и православља*, Београд: ПБФ Институт за теолошка истраживања.

Поповић 2015: М. Поповић, „Нови осврт на датовање писма–заклетве краљице Јелене дубровачком архиепископу, кнезу и општини”, *Јелена – краљица, монахиња, светитељка*, 53–60.

Порчић 2021: Н. Порчић, *Марија, сестра српске краљице Јелене*, Историјски часопис 70 (2021) 31–68.

Стефан Првовенчани 2012: Стефан Првовенчани, *Житије Светога Симеона*, Десет векова српске књижевности, књ. 2, 39–67.

Стојковски 2015: Б. Стојковски, „Краљица Јелена и Угарска”, *Јелена – краљица, монахиња, светитељка*, 41–48.

Теодосије 2012: Теодосије, *Житије Светога Саве*, Десет векова српске књижевности, књ. 2, 191–306.

Тодић 2006–2007: Б. Тодић, *Сопоћани и Градац. Узајамност фунерарних програма две цркве*, Зограф 31 (2006–2007) 59–77.

Тодић 2018: Б. Тодић, *Култ градачке ктиторке краљице и монахиње Јелене*, Саопштења 50 (2018) 33–50.

Томин 2014: *Српска краљица Јелена: владарка и монахиња*, Нови Сад: Платонеум.

Трифуновић, Витић 1999: Ђ. Трифуновић, З. Витић, *Житије краља Драгутина, у монаштву Теоктиста. Прилог познавању рукописног наслеђа архиепископа Данила II*, Зборник Матице српске за књижевност и језик 47 (1999) 117–141.

Ћирковић 1998: С. Ћирковић, *Краљ Стефан Драгутин*, Рачански зборник 3 (1998) 11–20.

Узелац 2021: А. Узелац, „Марија де Кајо, сестра краљице Јелене”, *Између Подунавља и Средоземља*. Тематски зборник посвећен проф. др Синиши Мишићу поводом његовог 60. рођендана, ур. К. Митровић, А. Узелац, Ниш: Центар за црквене студије; Пожаревац: Народни музеј, 187–206.

Цветковић, Гаврић 2015: Б. Цветковић, Г. Гаврић, „Краљица Јелена и фрањевци”, *Јелена – краљица, монахиња, светитељка*, 119–135.

Bern 2019: Е. Bern, *Transakciona analiza u psihoterapiji: priručnik principa transakcione analize*, Beograd: Kosmos izdavaštvo: Podgorica: Nova knjiga.

Војановић 1985: Р. Војановић, *Аутентична и неаутентична личност*, Beograd: Prosveta.

Gulding 2007: М. М. Gulding, R. L. Gulding, *Promeniti život. Terapija novom odlukom*, Novi Sad: Psihopolis institut.

McDaniel 1982–1983: G. McDaniel, *On Hungarian–Serbian Relations in the Thirteenth Century: John Angelos and Queen Jelena*, Ungarn–Jahrbuck 12 (1982–1983) 43–50.

Nastović 2015: I. Nastović, *Uvod u dubinsku psihologiju*, Novi Sad: Prometej; Beograd: Centar dr Ivan Nastović.

Panou 2020: E. Panou, *The Cult of St Anna in Byzantium*, London – New York: Centre for Byzantine, Ottoman and Modern Greek Studies, University of Birmingham – Routledge.

Porčić 2021: N. Porčić, *Documents of Mary of Cayeux Concerning Grants to the Abbey of Dommartin and an Agreement with the King of England*, Иницијал. Часопис за средњовековне студије 9 (2021) 181 – 208.

Rozenvajn, Kristijani 2019: B. H. Rozenvajn, R. Kristijani, *Šta je istorija emocija?*, Novi Sad: Mediterran Publishing.

Van Tricht 2020: F. Van Tricht, *Latin Emperors and Serbian Queens: Anna and Helena. Genealogical and Geopolitical Explorations in the Post-1204 Byzantine World*, Frankokratia 1 (2020) 1–52.

QUEEN HELEN IN THE ROLE OF A WIFE

This paper considers private and family life of Queen Helen (about 1250–1314) and particularly her relationship with her husband, King Uroš I (1234–1276). The main source of information were the King and Queen's biographies written by Archbishop Danilo II. These biographies were composed long after deaths of the main characters, based on the author's memories and the tales of their peers, with the aim of depicting interactions within the royal family in the most favourable light. The relationship of Helen and Uroš was described as an ideal Christian marriage in which the wife followed the will of her husband in everything. However, in more than one place in the biographies, Danilo had described Helena's personality as independent, mature and authentic, particularly in regard to her son Dragutin who rose to the throne in 1276 by coup. One other source – Helena's letter– oath written at the court in Brnjaci, of unestablished date, which was addressed to the Archbishop, Rector and the Commune of Ragusa, showed that the Queen was willing to secretly make decisions which were not in compliance with the official policies and positions of her husband. Helen had erected and donated to the Gradac Monastery, aiming to be buried in her foundation, together with her husband Uroš and their loyal friend Archbishop Joanikije. This also tells us much about the relationship between the spouses. The source information was approached from the depth psychology angle and using transactional analysis as a behavioural development theory. The result is a potentially plausible reconstruction of Helena's character in terms of her role as a wife.